

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ЗАПОРІЗЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Кваліфікаційна робота
магістра

на тему **ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ СКЛАДНИХ СЛІВ
У ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ СЛОВНИКАХ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ
XX СТОЛІТТЯ**

Виконав(ла): студент(ка) 2 курсу, групи 8.0351-у-з,
спеціальності 035 “Філологія”
освітньої програми “Українська мова та
література”
спеціалізації 035.01 “Українська мова і література”

_____ Н. М. Логвіненко

Керівник _____ канд. філол. наук,
ст.викл. О. В. Меркулова

Рецензент _____ канд. філол. наук, доц.
Л. П. Бойко

Запоріжжя
2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет: *філологічний*

Кафедра: *української мови*

Рівень вищої освіти: *магістр*

Спеціальність 035 “*Філологія*”

Освітня програма “*Українська мова та література*”

Спеціалізація 035.01 “*Українська мова та література*”

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри української мови

_____ Р. О. Христіанінова

03 листопада 2022 року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ
Логвіненко Надії Миколаївні

1. Тема роботи *Особливості творення складних слів у термінологічних словниках першої третини ХХ століття*, керівник роботи Меркулова Оксана Володимирівна, кандидат філологічних наук, старший викладач, затверджені наказом ЗНУ від 20 травня 2022 року № 566-с.

2. Термін подання студентом роботи – “22” листопада 2022 року.

3. Вихідні дані до роботи: *Словники серії «Із словникової спадщини» (Практичний словник виробничої термінології / упоряд. Шелудько І. М. Київ, 2008 /1931/). 122 с.; Словник геологічної термінології / упоряд. Тутковський П. А. Київ, 2008 /1923/. 172 с.; Словник гірничої термінології / упоряд. Василенко П.І., Шелудько І. М. Київ, 2008 /1931/. 160 с.; Словник музичної термінології. Київ, 2008 /1930/. 112 с.; Словник технічної термінології. Мірництво / упоряд. Трихвилів Ю., Зубков І., Київ, 2009 /1930/); праці О. Земської, Н. Клименко, В. Ліпич, Н. Правди та ін.*

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):

1. *Складні слова-композиції як об’єкт мовознавства*

2. *Структура і семантика композицій у термінографії першої третини ХХ століття.*

5. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада керівника роботи	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Меркулова О. В., ст. викл.	02.12.2021	02.12.2021
Перший розділ	Меркулова О. В., ст. викл.	05.04.2022	05.04.2022

Другий розділ	Меркулова О. В., ст. викл.	25.05.2002	25.05.2002
Висновки	Меркулова О. В., ст. викл.	20.09.2022	20.09.2022

6. Дата видачі завдання – “26” листопада 2021 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

<i>№ з/п</i>	<i>Назва етапів кваліфікаційної роботи</i>	<i>Термін виконання етапів роботи</i>	<i>Примітка</i>
1	Пошук наукових джерел з теми дослідження, їх вивчення та аналіз; укладання бібліографії	Листопад-грудень 2021 р.	Виконано
2	Добір фактичного матеріалу	Листопад 2021 р.- лютий 2022 р.	Виконано
3	Написання вступу	Грудень 2021 р.	Виконано
4	Написання розділу 1 “Складні слова композити як об’єкт мовознавства”	Квітень-травень 2022 р.	Виконано
5	Написання розділу 2 “Структура і семантика композитів у термінографії першої третини ХХ століття”	Червень-вересень 2022 р.	Виконано
6	Формулювання висновків	Жовтень 2022 р.	Виконано
7	Оформлення роботи, одержання відгуку та рецензії	Листопад 2022 р.	Виконано
8	Захист роботи	Грудень 2022 р.	Виконано

Студентка _____ Н. М. Логвіненко

Керівник роботи _____ О. В. Меркулова

Нормоконтроль пройдено.

Нормоконтролер _____ С. В. Сабліна

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра “Особливості творення складних слів у термінологічних словниках першої третини ХХ століття” містить 41 сторінку.

Об’єктом дослідження стали слова-композиції та їх частини в українській мові.

Предметом дослідження слугували структурні особливості зазначених одиниць.

Мета дослідження – визначення місця складних слів у словниковому складі української мови, виявлення особливостей їх семантики і структури в термінологічних словниках першої третини ХХ століття.

У процесі дослідження виконано такі **завдання**:

- 1) з’ясовано відмінності між різновидами складних слів;
- 2) досліджено мотиваційну базу слів-композицій, зафіксованих у термінологічних словниках першої третини ХХ століття;
- 3) визначено основні моделі, за якими творилися композиції в термінографії першої третини ХХ століття.

Дослідження велося із застосуванням описового **методу**, що передбачає лінгвістичне спостереження, узагальнення та класифікацію матеріалу.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що це перше комплексне дослідження особливостей творення складних слів у термінологічних словниках першої третини ХХ століття.

Сфера застосування. Результати дослідження матимуть важливе значення як для викладачів у їхній викладацькій діяльності, так і для студентів, які вивчають українську мову та цікавляться історією української термінології.

Наукова значущість роботи полягає в дослідженні шляхів становлення української наукової термінології першої третини ХХ століття.

Ключові слова: МОВОЗНАВСТВО, СКЛАДНІ СЛОВА, КОМПОЗИТИ, СЕМАНТИКА, СТРУКТУРА, ТЕРМІНОГРАФІЯ

ABSTRACT

Master's thesis Peculiarities of creating complex words in terminological dictionaries of the first third of the 20th century contains 41 pages.

The object of the study was the complex words composites and their parts in Ukrainian language.

The subject of the study was the structural and semantic features of these units.

The aim of the study was to determining the place of complex words in the vocabulary of the Ukrainian language, identifying the features of their semantics and structure in terminological dictionaries of the first third of the 20th century.

During the study the following **tasks** were completed:

1) the differences between the types of complex words are clarified; 2) the motivational base of composite words recorded in terminological dictionaries of the first third of the 20th century was investigated; 3) the main models by which composites were created in the terminology of the first third of the 20th century are defined. The study was based on the descriptive method which provides for linguistic observation, generalization and classification of the material.

Scientific novelty of the study lies in the fact that it is the first comprehensive study of the features of the creation of complex words in terminological dictionaries of the first third of the 20th century.

Application Field. The results of the research will be important both for teachers in their teaching activities and for students who study the Ukrainian language and are interested in the state of development of Ukrainian terminology.

Scientific significance consists in researching the ways of formation of Ukrainian scientific terminology in the first third of the 20th century.

Keywords: LINGUISTICS, COMPLEX WORDS, COMPOSITES, SEMANTICS, STRUCTURE, TERMINOGRAPHY

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. СКЛАДНІ СЛОВА ЯК ОБ'ЄКТ МОВОЗНАВСТВА	10
1.1. Термінологічний аспект вивчення складних слів	10
1.2. Особливості деривації складних слів:	
структурно-семантичний аспект	15
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРА І СЕМАНТИКА КОМПОЗИТІВ	
У ТЕРМІНОГРАФІЇ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ	22
2.1 Класифікація композитів за характером твірної основи.....	22
2.2 Словотвірне моделювання композитів на прикладі термінологічних	
словників серії «Із словникової спадщини»	25
2.2.1 Словотвірна модель «іменник + іменник»	26
2.2.2 Словотвірна модель «прикметник + іменник».....	29
2.2.3 Словотвірна модель «прикметник + прикметник»	32
ВИСНОВКИ.....	34
СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	35
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	37

ВСТУП

Світ стрімко розвивається, бо перебуває в постійному русі. Прагнення людини до пізнання потребує відповідного мовного забезпечення, зокрема найменування нових понять та явищ або уточнення наявних. Тому виникає необхідність у висловленні двох ідей одним словом. Очевидною стає активізація осново-, словоскладання, аббревіації, внаслідок яких у словниковому складі української мови виникають композити. Зазвичай, нові слова утворюються на базі вже наявних слів.

Лінгвістика має давні традиції з вивчення складних слів. Чимало вчених здійснювало спроби опису цих одиниць із погляду історії виникнення та розвитку (В. Ліпич, Н. Правда, П. Плющ), словотвірної структури та семантики, їхнього функціонування та призначення в тексті (Л. Азарова, К. Городенська, В. Горпинич, Н. Клименко, Н. Родзевич, Є. Рудницький). Статус і деривацію складних слів опрацьовували В. Виноградов, О. Земська, М. Костроміна та ін.

Досліджуваний період відомий під назвою “золота доба української термінології”. В цей час планомірно розвивались та викристалізовувались українські навчальні терміносистеми. Тоді було зроблено спробу термінологічного нормування, тобто свідомого відбору термінів для шкільного використання під певним (ідеологічним чи політичним) кутом зору, що посилює важливість розкриття усіх чинників цього явища, використання минулого досвіду в новій історичній ситуації.

Словники серії «Із словникової спадщини» – найповніша мовна скарбниця, і тому він є одним із найпотужніших інформаційних джерел різнопланового дослідження мовної системи.

Інститут енциклопедичних досліджень Національної академії наук України започаткував книжкову серію «Із словникової спадщини», покликану здійснити перевидання українських термінологічних словників,

створених на початку ХХ століття, що нині стали раритетними, а в радянські часи були заборонені й вилучені з ужитку. Оскільки ці словники й донині зберігають наукове та практичне значення, вони сприятимуть виробленню розумних компромісів між прихильниками різних українських термінологічних систем. Це є надзвичайно актуальним в умовах становлення термінологічної системи української мови, очищення її від русизмів, штампів, нехарактерних для її природи форм та зворотів.

Актуальність пропонованої роботи зумовлюється, в першу чергу, підвищеним дослідницьким інтересом до питань словоскладання в цілому, а також дослідження складних слів у різних галузях, зокрема.

Мета пропонованої роботи полягає у визначенні місця складних слів у словниковому складі української мови, виявленні особливостей їх семантики і структури в термінологічних словниках першої третини ХХ століття.

Поставлена мета передбачає виконання таких практичних **завдань**:

- 4) з'ясувати відмінності між різновидами складних слів;
- 5) дослідити мотиваційну базу слів-комполітів, зафіксованих у термінологічних словниках першої третини ХХ століття;
- б) визначення основних моделей, за якими творилися комполіти в термінографії першої третини ХХ століття.

Об'єктом дослідження є слова-комполіти та їх частини в українській мові.

Предмет дослідження – структурні особливості зазначених одиниць.

Матеріал дослідження становлять комполітні лексеми української мови, які були виокремлені методом суцільної вибірки з термінологічних словників серії «Із словникової спадщини».

Методи дослідження: у роботі основним є описовий метод з його універсальними прийомами спостереження, систематизації та інтерпретації мовних фактів та явищ.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що це перше комплексне дослідження особливостей творення складних слів у термінологічних словниках першої третини ХХ століття.

Практичне значення дослідження: його результати матимуть важливе значення як для викладачів у їхній викладацькій діяльності, так і для студентів, котрі вивчають українську мову та цікавляться історією української термінології.

Наукова значущість вивчення досліджуваної проблеми зумовлена тим, що вказаний період близький до сучасного стану розвитку нашої держави наприкінці в першій третині ХХ століття Україна намагалась утвердити свою незалежність, національно-мовну свідомість. Здійснювався процес упровадження рідної мови в усі сфери суспільного життя, що сприяло виробленню концептуальних засад термінотворення, одним із важливих елементів якого були слова-композиції.

РОЗДІЛ 1

СКЛАДНІ СЛОВА ЯК ОБ'ЄКТ МОВОЗНАВСТВА

1.1. Термінологічний аспект вивчення складних слів

Головна роль слова у механізмі мови зумовлена тим, що слово є універсальним стосовно до його функцій у мові та унікальним із точки зору сфери цих функцій, адже тільки слово може мати всі мовні функції одночасно (номінативну – функцію іменування, сигнікативну - функцію узагальнення, комунікативну й прагматичну).

Завдяки такій поліфункційності слово посідає унікальне, тільки йому властиве місце в структурі мови [6, с. 4].

Дослідженню словоскладання в українській мові присвятили свої роботи К. Городенська, О. Земська, М. Костроміна, В. Горпинич, Н. Клименко, І. Ковалик, І. Кочан, Н. Родзевич, Є. Рудницький, які досліджували термінологію складних слів та словоскладання зокрема, його місце в граматиці та літературній мові.

Як бачимо, у наш час існує ціла низка наукових праць, присвячених різним аспектам словоскладання в українській мові з погляду різних теоретичних підходів. Так, на ранніх етапах вивчення складних слів науковців цікавили, перш за все, формальна структура композитів, а також питання їх класифікації. У межах цих досліджень зроблені також перші спроби аналізу семантичних і синтаксичних особливостей складних слів. Подальші наукові розвідки, присвячені вивченню композитів, сконцентровані здебільшого на семантиці цих одиниць, їх функціях і взаємозв'язку між структурними і семантичними особливостями.

Словоскладання є головним засобом номінації відповідних понять в багатьох сферах нашого життя. Оскільки вони задовольняють деякі вимоги, адже складні слова є компактними, тобто заощаджують місце у мові, місткі

за змістом та здатні «економно» та у той же час усебічно відображати ознаки та характеристики об'єктів.

Як уже зазначалось вище, словотвір є однією із головних причин поповнення словникового складу мови. Передумови для створення нових складних слів можуть бути :

1) Екстралінгвіальні:

а) необхідність заповнення пропусків значення, необхідність створення мовного знаку;

б) мовно-культурні причини як вихідний пункт для словоскладання;

2) Прагматичні:

а) зміна уявлень та зусиль для досягнення нової соціальної оцінки;

б) економія у мові;

в) виразність та експресивність [25, с. 93].

Одним із найважливіших етапів у розвитку словотвору в українській мові став структурно-семантичний або описово-класифікаційний підхід до аналізу лексичних одиниць. У межах цього підходу здійснено систематизацію та класифікацію всіх типів похідних слів з врахуванням їх структури та семантики.

Описово-класифікаційний або таксономічний підхід увінчався утворенням моделі українського словотворення та укладенням словника словотвірних елементів сучасної мови. Завдяки цьому теорія словотвору перейшла з описової дисципліни в точну науку зі своїм концептуальним апаратом, своєю методикою та автономним об'єктом дослідження.

Через те, що поняття розглядається в різних аспектах (морфемна структура, спосіб творення, принцип аналогії, відповідність синтаксичній структурі, семантична єдність компонентів складання та інші), у мовознавстві існує велика кількість визначень розгляданого терміна.

Поняття “складне слово”, або “комползит” розглядається в українському мовознавстві в різних аспектах. Відкритими залишаються питання щодо його тлумачення.

У “Словнику лінгвістичних термінів” та в “Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів” наведено подібні одне до одного визначення: «складне слово – це слово, утворене з двох або кількох слів, основ чи коренів, об’єднаних в одну лексичну одиницю, яка набула не тільки формально-граматичних і семантичних ознак окремого слова, а й структурну єдність [23, с. 12], “складне слово – слово утворене поєднанням двох або більше основ (коренів)” [14, с. 157].

Н. Родзевич наводить схожу дефініцію: “складне слово – являє собою новотвір, що виник внаслідок складання двох (або більше) окремих слів, основ або коренів, новотвір, що становить не тільки семантичну, а й структурну єдність” [29, с. 12]. Це, вважаємо, вкладається в парадигму широкого тлумачення розгляданого поняття.

Подібним чином композити розглядає й М. Кочерган, кваліфікуючи їх як складні слова, утворені з двох або кількох слів, основ або коренів, поєднаних в одну лексичну одиницю, котра отримала формально-граматичні та семантичні ознаки окремого слова [22, с. 314].

В енциклопедії “Української мова” автор відповідної словникової статті Н. Клименко подає таке визначення аналізованої мовної одиниці:

“СКЛАДНЕ СЛОВО – похідне слово, утворене способом основоскладання чи словоскладання, що має не менше ніж дві основи. В сучасній українській мові розглядають як особливі синтаксичні структури (який відбувся цього року > **цьогорічний**). У складному слові згортаються переважно словосполучення з сильним зв’язком компонентів (атрибутивні: *висока гора* > *високогірний* та дієслівно-субстантивні з об’єктними відношеннями: *збирати бавовну* > **бавовнозбиральний**). Лише незначна частина складних слів співвідноситься з предикативними сполученнями, у

яких представлені суб'єкт дії й сама дія: *болиголов, перекотиполе, тракторопрохідний*. Це свідчить про те, що творення складних слів опирається насамперед на найближчу до слова номінат. одиницю — словосполучення. Компоненти складних слів можуть об'єднуватися сурядним (*давним-давно, жовто-білий, шишкоягода, історико-філологічний*) і підрядним (*життєрадісний, нафтохвище*) зв'язком подібно до компонентів словосполучення, з якими вони співвідносяться. Обидва типи зв'язку властиві прикметникам, іменникам, прислівникам. Сурядні зв'язки основ не характерні для українського дієслова. Серед складних слів переважають композити (за даними сучасних словників української мови, їх близько 10000): *світолюб, сінокіс*. Юкстапозитів близько 1000: *хата-читальня, хімік-органік, десь-колись, густий-прегустий*. Складні слова бувають безсуфіксними (*цукронос*) та суфіксальними (*прапорносець*) утвореннями. Більшість складних слів – двохосновні. До складних основ афікси приєднуються рідше. У складних іменників мало використовується суфіксальний спосіб словотворення, у дієслів – префіксальний. Максимальна кількість афіксальних похідних утворюється від композитів (близько 20). Із більшою декомпозицією твірних, наближенням складного слова до простого зростає кількість суфіксальних слів, утворюваних від них. Пор. *тихомирити > утихомирити, утихомирювати, утихомирюватися, утихомирювання, утихомирєність, утихомирєння, утихомирювач, утихомирювачка*. Кількість ступенів перетворення складної основи в афіксальних похідних не перевищує чотирьох: *чародій > чародійний > чародійник > чародійниця*. Нові складні слова поповнюються за рахунок юкстапозитів і композитів. Серед частотних одиниць у тексті мало юкстапозитів, більше аббревіатур, найчисленніші – композити. Отже, на частоту використання складних слів у тексті впливає не тільки кількість морфем у ньому, а й тип його словотвірної структури, ступінь пов'язаності його компонентів. У композитів цей ступінь найвищий,

основи пов'язані сполучною голосною (*листопад*), у юкстапозитів він найменший, їх складники об'єднані усталеним порядком розташування: *сон-трава, тяжко-важко*" [24, с. 602].

У працях Л. Азарової трактування композита таке: складне слово – це лексичне утворення, сформоване за внутрішніми законами розвитку мови внаслідок об'єднання двох чи кількох слів, основ чи коренів, які вступають у синтаксичні зв'язки і зберігають свої лексичні значення, у зв'язку з чим складне слово позначене відносно структурно-семантичною єдністю; це утворення, яке залежно від більшої чи меншої міри злиття в ньому компонентів, наближається, з одного боку, до простого слова, а з другого – до словосполучення [2, с. 4].

Композити (лат. *compositus* 'доданок, складений з частин') – це складні слова, утворені основоскладанням [22, с. 314]. Саме в цьому сенсі зараз уживається термін «композит» для позначення слів, утворених складанням основ.

На нашу думку, варто навести й інші терміни, котрі служать на позначення окремих видів складних слів.

ЮКСТАПОЗИТ (франц. *juxtaposition* – розміщення поряд, від лат. *juxta* – поряд, біля і *positio* – положення) – кількоосновне складне слово, що утворюється шляхом складання слів (*наче – неначе – неначеб – неначебто, альфа-проміння, вічнозелений, так-сяк*) або слівформ (*насамперед, жалюгідний*). Термін запровадив А. Білецький. Юкстапозити поширені серед іменників (*інженер-будівельник, інженер-економіст*) та прислівників (*ген-ген, де-не-де, часто-густо*). Їх мало серед прикметників (*зелений-зелений*), сполучників (*нібито*); серед дієслів — це слова на зразок *говорити-балакати, ходити-походжати*, які вживають у розм. мові, фольклорі.

У сучасній мові юкстапозити активно поповнюються іменниками. Юкстапозити по-різному представлені у словотвірних категоріях. Вони утворюють велику групу назв осіб за професією (*лікар-онколог, інженер-*

механік), військовими, науковими та іншими званнями (*генерал-лейтенант, член-кореспондент*), належністю до певних угруповань, партій, об'єднань (*комізірянин, комі-перм'як, християни-демократи*), широко представлені серед локативних іменників (*бібліотека-читальня, цех-автомат*) і мало – серед назв знарядь дії (*відсічка-відбивач, ракета-носій*). У категоріях назв істот (неосіб) і рослин юкстапозити використовують для творення найменувань за суміжністю або подібністю двох явищ, предметів (*меч-риба, льон-довгунець*).

Юкстапозитні прикметники рідко бувають стилістично нейтральними словами (*гострозаразний, удаванохворий, зблакитна-темний*) і найчастіше виражають значення підсиленої ознаки: *темний-темний* <...>. Цим вони відрізняються від прикметників, утворюваних зрощенням, які виражають здебільшого ознаки дії (пор.: *маловивчений, давним-давно, переваги-ваги, спідтиха-тиха, темно-претемно*).

Семантика юкстапозитів-прислівників виявляє їхню орієнтацію на підкреслення визначеності/невизначеності місця (*абиде, абикуди, будь-де, хтозна-куди*), часу (*абиколи, вряди-годи, деколи, згодом-перегодом, казна-коли*), способу (*бозна-як, сяк-так*) або посилення цих значень (*далеко-далеко, вранці-рано, трохи-потроху, тишком-нишком, щонайповніше*). Прислівникові юкстапозити здебільшого однозначні й наділені прямими лексичними значеннями. Однак їхні словотвірні значення найчастіше лексикалізовані й фразеологізовані [21, с. 810].

1.2. Особливості деривації складних слів: структурно-семантичний аспект

Словотвір, або дериватологія (від лат. *derivatio* ‘відведення води з ріки’, а згодом – ‘утворення нових слів від наявного кореня’), займає проміжне місце між лексикологією і граматиною [22, с. 263].

Існує велика кількість робіт з історії словотвору, у яких автори звертались до змістового аспекту складних слів. У більш ранніх працях лінгвістів окреслюється семантика композитів, як зазначає М. А. Магеррамова “...крізь виявлення узагальнених типів відносин між їх структурними компонентами. <...> Перший компонент може виражати місце знаходження предмету, який позначений іншим компонентом, тимчасове відношення, матеріалу до предмета [25, с. 92].

На думку Л. Омельченко, творення складних слів належать до одного з найбільш результативних способів поповнення словникового складу української мови “за рахунок наявного в ній арсеналу функціонально-структурних одиниць” [28, с. 22]. І в результаті процесу словотвору він містить в собі мінімум дві основи-морфеми, які виступають базою слова.

При дослідженні складних слів в українській мові основна увага привернена до аналізу їх структур, що були утворені шляхом поєднання двох або більше основ у процесі словотвору.

Як зазначив Г. Винокур “...утворення нових композитів потрібно для задоволення вимог у нових словах, а також для того, щоб задовольнити потребу передати дві ідеї в одному слові” [6, с. 14].

Творення складних слів, або ж словоскладання все більше привертає увагу вчених, через те, що є найпоширенішим способом словотвору та посідає друге місце, після слововиводу, в українській мові. У загальному творення складних слів полягає у морфологічному об’єднанні двох або більше самостійних основ, що виділяють до функцій. Слід також зазначити, що більшість складних іменників виникли зі словосполучень, однак вони істотно відрізняються і позначають особливий вид предмету.

Дехто з науковців називає такі основні принципи виникнення складних слів:

1) морфологічний – з'єднання основ або коренів (чистих чи оформлених суфіксами) у складне слово за допомогою голосного *о* або *е* (*брунькоцвіт, самохідка, бронebійка*);

2) синтаксико-морфологічний – сполучення слів у структурно-складну одиницю, що становлять собою у формальному плані поєднання за допомогою інтерфіксів, а в семантичному – синтаксичне словосполучення. Компоненти з часом переосмислившись та скоротившись, злилися в одне ціле й набули нового значення (*трудодень* ← *трудовий день*, *першотравень* ← *Перше травня*);

3) синтаксичний – сполучення компонентів складного слова у формі зв'язку дієслова з керованим субстантивом (імперативний зворот). У сучасній українській мові типовим прикладом цього принципу є лексеми, утворені з синтаксичного звороту або словосполучення, яке складається з дієслова в наказовій формі й іменника (*горицвіт, вертихвіст(ка), скализуб, шибайголова*). У словах, що належать до синтаксичного принципу, і досі збережений синтаксичний зв'язок між компонентами, тобто вони перебувають у певних граматичних зв'язках;

4) нейтральний – сполучення слів у складну лексему шляхом їх співположення без звичайного граматичного оформлення (*мати-земля, заводвелетень*) [29, с. 12–18].

В українській мові композити стали відомі ще з 60-их років, проте, цей термін набув широкого використання лише на початку 90-их років. Лінгвісти встановили, що складні слова утворюються з основ повнозначних слів іноді за допомогою сполучних голосних *о*, *е* (*є*), напр.: *сінокіс, землеустрій, водолаз* [12, с. 38] і т. д.

Н. Родзевич встановлює найбільш активні принципи (способи) словоскладення:

– морфологічний – з'єднання слів (основ або коренів) у складних словах за допомогою сполучного голосного;

– синтаксико-морфологічний – сполучення слів у структурно-складну одиницю, що становлять собою у формальному плані поєднання за допомогою інтерфіксів, а в семантичному – синтаксичне словосполучення. Компоненти з часом переосмислившись та скоротившись, злилися в одне ціле і набули нового значення;

– синтаксичний – поєднання компонентів складного слова у формі зв'язку дієслова з доповненням (імперативний зворот);

– нейтральний – сполучення слів у складну лексему шляхом їх співположення без звичайного граматичного оформлення.

Морфологічний та синтаксико-морфологічні способи мають стосунок до основоскладання. Синтаксичний принцип кваліфікується як зрощення, а нейтральний – юкстапозицією.

Узагальнюючи напрацювання мовознавців, можемо встановити, що складне слово – це самостійна лексична одиниця (і в граматичному, і в семантичному плані – слово має своє нове значення, а не просто сума значень його компонентів); побудоване за внутрішніми законами української мови внаслідок об'єднання двох чи більше основ чи самостійних слів, скорочення слів на базі словосполучення, порівняння або навіть речення, також за аналогією до вже наявних слів; співвідноситься з певною частиною мови та в тексті виступає відповідним членом речення.

О. Земська наводить таку класифікацію способів словотвору: насамперед способи словотвору поділяються на афіксальні та безафіксні. Афіксальні методи діляться на чисті і змішані (тобто методи, утворені різними комбінаціями чистих методів).

До чистих способів належать:

- 1) суфіксація;
- 2) префіксація;
- 3) нульова суфіксація;
- 4) безафіксні методи:

а) додавання – поєднання однієї або декількох основ і самостійного слова (тільки для іменників і прикметників; елементи можуть зв'язуватися сполучним голосним);

б) зрощення (використовується тільки для утворення прикметників; головна відмінність від складання полягає в тому, що при зрощенні всі форми похідного слова дорівнюють формам вихідного словосполучення);

в) аббревіація (з'єднання зрізаних основ або зрізаних і повних основ; використовується тільки для утворення іменників);

г) усічення основи;

5) конверсія (в українській мові представлена лише субстантивацією, утворенням іменників від прикметників та дієприкметників).

До змішаних способів належать:

1) префіксально-суфіксальний спосіб;

2) складносуфіксальний спосіб (утворення іменників);

3) префіксація у поєднанні з нульовою афіксацією (використовується для утворення іменників та прикметників);

4) додавання у поєднанні з нульовою суфіксацією (також використовуються в утворенні іменників і прикметників) [15, с. 140].

Осібнo стоять способи деривації, що ґрунтуються на складанні основ та слів. В енциклопедії “Українська мова” наведено таке тлумачення змісту цих способів:

“ОСНОВОСКЛАДАННЯ – найпродуктивніший спосіб творення складних слів у сучасній українській мові, що полягає в поєднанні основ за допомогою сполучних голосних **о** (*тонкошкірий*), **є** (*буревій*), **и** (*прудивус, чотириповерховий*) та деяких інтерфіксальних морфем: **-ох** (*двохатомний*), **-ою** (*троюрідний*). Основоскладання властиве іменникам (*льоносушарка*), прикметникам (*білокамінний*), рідше дієсловам (*чародіяти*) та прислівникам (*сторіками*). Сполучення основ без еднальних голосних непродуктивне і трапляється у прислівників (*всякчас*), числівників

(*шістсот*), деяких іменників (*дівич-вечір*). Основоскладання належить до основних способів словотворення з погляду переходу між простими словами – членами словосполучень – та складними (*ліс і степ > лісостеп, рухає магнітом > магніторушійний*), аббревіатурами й композитами (*фізкультурний — фізкультурно-масовий*), юкстапозитами й композитами (*хліб-сіль > хлібосол*). Така залежність між іншими способами творення слів не обов'язкова. Від юкстапозитів не утворюються аббревіатури, натомість композити мотивують аббревіатури (*санітарно-епідеміологічний > санепідеміологічний*), від останніх не утворюються юкстапозити.

У сучасній мові активні проміжні способи словотворення, одним із яких є основоскладання. Це способи, наділені рисами юкстапозиції (тобто сурядним зв'язком компонентів, як у юкстапозитів, і сполучною голосною, як у композитів: *лавровишня, оленебик, медико-санітарний*), аббревіації і композиції (тобто скороченими основами, як у аббревіатур, і сполучними голосними, як у композитів: *електросітка, фотознімок*). У сучасній українській мові нові складні слова, належні до іменників, оформляють здебільшого основоскладанням. Прикметники продуктивно зростають за рахунок слів перехідного між юкстапозитами й композитами типу: *археолого-нумізматичний, архітектурно-планувальний*” [17, с. 447-448].

“СЛОВОСКЛАДАННЯ – спосіб словотворення дво- або кількакореневих похідних-юкстапозитів шляхом поєднання окремих слів чи словоформ. Словоскладання найчастіше використовується для творення складних прислівників (*щовечора, якнайрішучіше*), досить характерне для іменників (*бета-проміння, бета-спектрометр, метр-ампер, теплохід-криголам, механік-конструктор*) і мало — для прикметників, виступаючи в них як засіб стилістичного посилення або уточнення значення певної ознаки (*радий-радісінський*). У цьому разі словоскладання функціонально еквівалентне афіксації, що є основним засобом вираження стилістично

збарвлених значень, пор.: *важкий-преважкий* і *важенний, старий-старий* і *старезний*.

Обмеженість словоскладання у дієслів порівняно з іменниками пояснюється відмінностями номінативної семантики слів цих частин мови. Іменники наділені предметною семантикою, а дієслова та прикметники об'єднуються ономасіологічним категоріальним значенням “ознаковості”. Вони виконують роль предикатів, що характеризують предмети за ознаками. Позначення предметного ряду часто будується за таксоном, ознакою з родовим або партитивним визначенням об'єкта при його номінації. Родові відношення властиві компонентам юкстапозитних іменників, які є назвами професій (*технік-архітектор, технік-електромеханік, технік-механік-конструктор, технік-оператор*), військових та наукових звань (*генерал-полковник, член-кореспондент*), партитивні – назвам членів партій, угруповань, течій тощо (*філософ-неопозитивіст*). Функційна семантика об'єднує композитні іменники (*діркопробивач, хлібопекарня*). Поєднання в одному слові двох дієслів може виражати модифікацію певної дії, підкреслювати її інтенсивність.

Проте в сучасній мові для цього використовують не слово- чи основоскладання, а афіксацію, за допомогою якої виражається однократність-багатократність (*стукнути, стукати*) та інтенсивність (*стуконутти*) дії. Саме тому мова рідко вдається до дієслів” [19, с.616-617].

Як бачимо, проміжні способи деривації репрезентовані кількома видами – залежно від того, на яких засадах побудоване складне слово.

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРА І СЕМАНТИКА КОМПОЗИТІВ У ТЕРМІНОГРАФІЇ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

2.1. Класифікація композитів за характером твірної основи

Становленню термінологічної лексики першої третини ХХ століття передували цілий ланцюг взаємодіючих між собою лінгвістичних та позамовних чинників, пов'язаних, з одного боку, із розвитком функціональних стилів, розширенням суспільних функцій мови, проникненням її у всі сфери людської діяльності, а з другого – станом національної освіти, культури, науки [20, с. 7].

Процес українізації в цей час ототожнював українську культуру з освітою, модернізацією суспільства та економіки, навіть державою як такою. Внаслідок цього, за висновком О. Субтельного, здавалося, постане об'єднання націоналізму з комунізмом, який зможе задовольнити національні та соціально-економічні потреби українців [20, с. 7].

Період першої третини ХХ століття відомий під назвою “золота доба української термінології”. Саме в цей час планомірно розвивались та викристалізовувались українські навчальні терміносистеми. Бурхливий розвиток української термінології у перші десятиріччя ХХст. переконує, що для вироблення українських термінологічних стандартів непотрібні жодні посередники (це не означає відмови від європейської термінологічної науки і практики – навпаки). І. Огієнко про це писав так: “А тим часом виявилось, коли стали складати термінологічні словники по десятках різних наукових і технічних ділянках, що наша мова дуже гнучка й зовсім придатна для творення термінологічних назв” [27, с. 25]. Терміни утворювалися різними способами: відбором народних слів, появою нових, запозиченням готових похідних з різних мов. Хоч статус української мови конституційно

оформлений не був, але у статусі державної вона перебувала протягом першого п'ятнадцятиріччя, незважаючи на різні спроби обмежити рамки її вживання і на невикоренене ще тоді сприймання як мови невиробленої, а значить другосортної. За умови її державності відразу відпала необхідність обстоювати права на її існування, як це було в дожовтневий період, бо це право було завойоване і деклароване. Але це не означало, що з порядку денного одним розчерком пера знімались усі мовні проблеми: потреба боротьби за сфери її функціонування, дискусії навколо питань усталення її літературних норм, перетворення успадкованих з царських часів її практикувань як наріччя і стереотипів її сприймання як “мужицької”. В центрі уваги мовознавців стали питання літературних норм української мови: орфографічних і орфоепічних, граматичних і лексичних.

Термінологічний склад мови є динамічною системою, яка зазнає постійних змін шляхом поповнення новими лексичними одиницями або завдяки семантичній трансформації вже наявної термінологіки. Композиція – один із найактивніших способів утворення слів в українській мові. Найбільша кількість припадає на композити-іменники і композити-прикметники.

Серед композитів-іменників представлені такі групи:

1) композити, у яких перший і другий компоненти дорівнюють самостійному слову: *металопластик, тоннокілометражі* т.п.;

2) композити, у яких перший компонент – скорочене слово, а другий є самостійним словом: *трагіфарс* < *трагедія* + *фарс*, *магніторадіола* < *магнітофон* + *радіола*;

3) композити, у яких перший компонент є самостійним словом, а другий – скороченим: *ворсолін* < *ворс* + *лінолеум*;

4) композити, які мають і перший, і другий компонент – скорочені слова: *вітромат* < *вітрина* + *автомат* тощо.

Як перша основа нових композитів виступають переважно слова: **перший-, само-, все-, нафто-, водо-, газо-, фондово-, кіно-, тепло-, прес-, напів-, спец-, взаємо-, рок-, плем-, метро-: *першожитель, самовивіз, всерозуміння, нафтоград, водообіг, фондосховище, кінобаза, прес-група, напівзнання, взаєморозрахунки, спецмашина, рок-група, племзавод, метрагон*** і т.д.

Із самостійних слів, які виступають у композиції опорним компонентом, найчастішими є: **-комбінат, -сховище, -комплекс, -клуб, -захист, -служба, -град: *біокомбінат, фондосховище, газокомплекс, автоград*** тощо.

Серед композитів-іменників значна кількість припадає на ті з них, які містять міжнародні слова. Ця група представлена в основному як науково-технічна термінологія. Наприклад: **авто-, електро-, теле-, радіо-, фото-, авіа-, енерго-, біо-, термо-, астро-, мото-, еко-, мікро-, міні-, відео-, моно-, макро-, мульти-, нео-, аеро-** все як перший компонент (*автоцентр, телепокупки, радіоблиск, максімода, авіалайнер, міні-комп'ютер, відеоплівка, фітобіологія* і т.ін.). Як другий компонент виступають: **-дром, -тека, -граф, -метр, -план, -ген, -грама, -візор, -фон, -локація, -ман, -бачення, -мір, -мет, -пад** тощо (*скеледром, сценограф, зореплан, відеофон, Євробачення, мебелевоз, нафтогазовопровід, місяцехід* та ін.).

Композити-прикметники представлені двома типами: з твірними і підрядними зв'язками (*виробничо-технологічний, авіа-космічний, титаномангнієвий, нафтовмісний, біосумісний, водоохолоджуваний* і т.п.).

Серед згаданих композитів значна кількість представлена суфіксально-складними прикметниками, серед яких найпоширеніші суфікси **-ов- (-ев-), -н-** (*одновіковий, сміттєзбиральний, середньогалузевий* тощо).

Як перша основа часто використовуються прикметники: загальний, середній, все, багато, мало: *загальноарабська, середньоденна, всеугорський* і т.ін.

2.2. Словотвірне моделювання композитів на прикладі термінологічних словників серії «Із словникової спадщини»

Об'єктом нашого дослідження стала термінологічна лексика першої третини ХХ століття. У своєму реєстровому складі словники серії “Із словникової спадщини” містять значну частину термінологічних одиниць різних сфер діяльності, основна маса яких – іменники. Іменникової термінології тут зафіксовано майже сімдесят відсотків від усіх галузевих термінів. У словотворчому відношенні іменник є найбагатшою частиною мови, тому не випадково, що саме він став основою при вивченні потенціалів і механізмів творення термінів в українській мові. Поповнення українського термінофонду відбувається за допомогою морфологічної, лексико-семантичної деривації та запозичень. В українській галузевій термінології, що представлена у словники серії “Із словникової спадщини”, найпродуктивнішим є морфологічний спосіб словотворення, хоча наявні й інші. Відзначимо, що творення термінів тут здійснюється за тими самими словотвірними моделями, що й для слів загальнолітературної мови. У іменниковому словотворі виділяються такі основні способи: суфіксальний, префіксальний, префіксально-суфіксальний, слово- та основоскладання, абревіація. Найчастотнішими в словниках згаданої серії є суфіксальний, префіксальний способи та композиція; меншою є частотність префіксально-суфіксального способу творення нових термінів-іменників, а також абревіації.

У загальному процесі поповнення й розширення термінологічного складу аналізованих словників одне з основних місць посідає творення складних слів, які є найекономнішим засобом номінації. Вони свідчать про діючий у мові закон збереження лінгвістичної енергії, що виступає важливим чинником у період значного розширення інформаційного пласта. Дія цього

закону виявляється в тому, що в процесі використання мови її носії здійснюють відбір найраціональніших для спілкування мовних засобів, що відповідає прагненню сучасного суспільства до збільшення інформативності тексту за рахунок його скорочення, а також прагматичним настановам – економії площі друкованої продукції та часу усних повідомлень. Яскравою ілюстрацією цього процесу служить активне поповнення словників серії «Із словникової спадщини» новими складними термінами. Оскільки складні словотворчі одиниці мають дві та більше твірних основи, вони містять значну кількість інформації, яка економно поєднується в утворених номінаціях. Досліджений матеріал свідчить, що складні терміни в розглянутих словниках здебільшого утворені за допомогою композиції (основоскладання).

2.2.1 Словотвірна модель «іменник + іменник»

Композити, зафіксовані в реєстрі словників, утворюються здебільшого поєднанням іменникових основ. Як вже зазначалось раніше, сюди належать терміни-композити, обидві частини яких – це самостійні слова; композити, у яких перший компонент – скорочене слово, другий – самостійне; композити, у яких перший компонент – самостійне слово, другий – скорочене слово.

Серед композитів, обидві частини яких є самостійними словами, можна виділити терміни з такими найпоширенішими препозитивними компонентами:

– **тепло-** – уживається як частина переважно фізичних і спеціальних термінів (*тепловидатність* (ПСВТ 83), *теплосилівня* (ПСВТ 105), *теплоємність* (СХТ 52), *теплотяз(-га)* (Стірт 93), *тепломір* (МедРосУкрС 34));

– **скло-** – уживається переважно в термінології будівництва в складі найменувань будівельних матеріалів (*скловидувник* (ПСВТ 102));

– **газо-** – уживається переважно як складник спеціальних і технічних термінів (*газозбірник(ка)* (ПСВТ 14), *газолівник(ка)* (ПСВТ 14)).

У словниках серії «Із словникової спадщини» міститься значна кількість термінів із першим компонентом – основою невідмінюваного іменника **радіо-** (*радіомовлення* (ПССВТ 86), *радіоаматор(ра)* (ПССВТ 86), *радіобачення* (ПССВТ 86), *радіоденсиметр* (СГірТ 50), *радіолярія* (СГеолТ 143)).

Серед композитів з опорним компонентом, який відповідає самостійному слову, значне місце посідають утворення, характерні в основному для науково-технічної термінології, з першим компонентом – скороченою основою чи зв'язаним коренем.

Ця група термінів зі скороченими основами іменників або суфіксальних прикметників (переважно із запозиченими коренями) є однією з найпоширеніших у досліджуваному матеріалі.

На основі проаналізованої лексики виявлено, що досить продуктивними під час творення нових іменників-термінів є такі скорочені компоненти:

– **теле-** – означає ‘здійснення на відстані’; уживається переважно в термінах на позначення фізичних пристроїв, приладів, часто зі складною другою частиною, що закінчується на **метр-** (*телестереоскоп* (СТТ 160), *телескоп* (СФТ 141, МедРосУкрС 128), *телеметр* (СФТ 141), *телеграф* (СФТ 141));

– **психо-** – відповідає словам ‘психіка’, ‘психічний’ і вживається переважно в термінах на позначення медичних понять та розділів медицини (*психостенія* (МедРосУкрС 107));

– **електро-** – від слова ‘електричний’; слова із цим компонентом належать до фізики та її розділів (*електроліт* (СФТ 144), *електролюмінесценція* (СФТ 144), *електромагнет* (СФТ 144), *електромагнетизм* (СФТ 144), *електрометалургія* (СФТ 144),

електрометр (СФТ 144), *електромотор* (СФТ 144), *електрооптика* (СФТ 144), *електропровідність* (СФТ 144), *електрорушій* (СФТ 144), *електросиломір* (СФТ 144), *електроскоп* (СФТ 144), *електростатика* (СФТ 144), *електрострикція* (СФТ 144), *електрофор* (СФТ 145), *електрофоре́за* (СФТ 145), *електрофорний* (СФТ 145), *електрохе́мія* (СФТ 145));

– **аеро-** – відповідає слову ‘повітряний’; уживається переважно в складі найменувань на позначення наукових дисциплін, а також методів лікування за допомогою повітря (*аероф’он(-на)* (СМТ 2), *аеродро́м* (ПСВТ 2, СТТ 2), *аерона́вт* (ПСВТ 2), *аероста́т(-та)* (ПСВТ 2), *аерозді́мáння*, *аерофото́здіймáння* (ПСВТ 2), *аеро́вітрогі́н(-го́на)* (СГірТ 2), *аеро́метр*, *аероста́т* (СФТ 2), *аеро́літ* (СХТ 2));

– **авто-** – означає ‘автоматика, автоматичний’; є складником переважно спеціальних і технічних терміноодиниць (*автокартограф* (СТТ 97), *автоколіматор* (СФТ 131), *автоколіма́ція* (СФТ 131)).

До цієї ж групи композитів з опорним компонентом, що відповідає самостійному слову, належать утворення зі зв’язаним першим компонентом іншомовного походження, який використовується тільки як зв’язаний корінь. Найпоширенішими компонентами в композитах-термінах цього типу є такі:

– **стерео-** – перша частина складних слів зі значенням ‘стереоскопічний звук, ефект’; слугує для творення термінів, що належать до кількох галузей (*стереокартограф* (СТТ 158), *стереокомпаратор* (СТТ 158), *стереопляніграф* (СТТ 158), *стереофотограмметрія* (СТТ 158));

– **псевдо-** – зі значенням ‘вигаданий, несправжній’; найчастотніше вживання зафіксоване в математичній і фізичній терміносистемах (*псевдоопір* (СФТ 98), *псевдоморфоза* (СГеолТ 133));

– **полі-** – означає ‘багато’; уживається переважно на позначення хімічних речовин (*полісульфід* (СХТ 49), *поліхромат* (СХТ 61), *поліхроїзм* (СФТ 70));

– **мульти-** – перший компонент композита, що означає множинність; слова зі згаданим складником поширені в технічній термінології (*мультиграф* (ПСВТ 54), *мультиплан* (ПСВТ 54), *мультиплет* (СФТ 156), *мультиплікатор* (СФТ 156), *мультиплікація* (СФТ 156));

– **моно-** – перша частина складних слів зі значенням ‘який складається з одного, єдиного, що стосується до одного; одиничний’. Визначити пріоритетну галузь, у якій поширені терміни з названим компонентом не можна, оскільки вони вживаються в різних наукових сферах (*монотон* (СМТ16), *моноплан* (ПСВТ 53), *моноклорид* (СХТ 95), *монокроматор* (СФТ 156));

– **мікро-** – препозитивний компонент, що означає ‘пов’язаний із вивченням дуже малих предметів, розмірів, величин’ (*мікроскоп* (СГеолТ 116, СФТ 156, СТППША 28, ПСВТ 53), *мікрон* (СХТ 25), *мікрорельєф* (СТТ 129) *мікрофон* (ПСВТ 53), *мікрофельзит* (СГеолТ 116));

– **макро-** – перша частина складних слів, що позначає великі розміри, величини. Терміноутворення на її основі поширені в біологічній царині (*макрофізика* (СФТ 45), *макропіраміда* (СГеолТ 114), *макропінакоїд* (СГеолТ 114));

– **гомо-** – означає ‘однорідність’; є складником переважно біологічних термінів (*гомоф’онія* (СМТ 5));

– **гідро-** – вказує на відношення до води; значна частина таких термінів позначає прилади, пристрої, механізми, що належать до технічної галузі (*гідрокомпресор* (ПСВТ 15), *гідролітак* (ПСВТ 15), *гідрометрівня* (ПСВТ 15));

– **гетеро-** – означає ‘різнорідність’; поширений у складі біологічних понять (*гетероф’онія* (СМТ 4), *гетероморфізм* (СФТ 17));

– **біо-** – вказує на ставлення до життя, життєвих процесів (*біогенеза* (СТППША 5), *біотім* (СГеолТ 73)).

Крім описаних вище, продуктивним типом композиції термінів є складання основ зі зв'язаним опорним компонентом. Одиниць, утворених таким чином, найбільше нараховано в науково-технічній термінології. У реєстрі словників серії «Із словникової спадщини» можна виокремити терміни з такими поширеними зв'язаними компонентами:

– **-скоп** – уживається в назвах оптичних та інших приладів, інструментів, які використовують для дослідження, діагностики чого-небудь (у медицині й фізиці) (*телестереоскоп* (СТТ 85), *тахоскоп* (ПСВТ 105));

– **-метр** – складник термінів на позначення вимірювальних приладів (*термометр* (ПСВТ 105), *барометр* (ПСВТ 3), *термобарометр* (СТТ 85), *електрометр* (СФТ 144), *тахометр* (ПСВТ 105));

– **-граф** – позначає назви приладів, пристроїв, що записують щонебудь (*тахóграф* (ПСВТ 105)).

Як показав проаналізований матеріал, у композитному словотворі значне місце посідають постпозитивні й деякі препозитивні компоненти із власне українськими складниками. Це терміни, обидві частини яких є самостійними словами, та терміни з першою частиною – самостійним словом, а другою – зв'язаною основою:

– **-мір** – друга частина композита в складі назв на позначення вимірювальних приладів (*вітромір* (СТТ 1));

– **бого-** – досить поширена перша частина, що вживається на позначення релігійних термінів (*богослóвіє* (СТППША 5), *богогл'асник(-ка)* (СМТ 2));

– **вітро-** – уживається на позначення термінів, пов'язаних із вітром, його енергією; поширений у технічній термінології (*вітрогін* (СГірт 2), *вітровкáz* (СТТ 1)).

У Медичному російсько-українському словнику серії «Із словникової спадщини» зафіксовано композити з такими поширеними препозитивними компонентами:

- **вазо-** – вживається для позначення понять, пов'язаних із кровоносними судинами (*вазомотори* (МедРосУкрС 15), *вазоконстриктори* (МедРосУкрС 15));
- **гастро-** – перша частина складних термінів, що стосуються хвороб шлунка та їх лікування (*гастрознтерит* (МедРосУкрС 28));
- **гемо-** – частина слова, що означає «кров»; поширена в складі найменувань, які пов'язані з нею (*гемоглобин* (МедРосУкрС 28)) ;
- **ендо-** – перша частина складних слів, що означає «внутрішній»; уживається на позначення медичних і біологічних терміноодниць (*ендосмоз* (МедРосУкрС 41), *ендотелій* (МедРосУкрС 41));
- **остео-** – уживається на позначення термінів, що пов'язані з кістками (*остеопороз* (МедРосУкрС 86), *остеоиди* (МедРосУкрС 86));
- **стрепто-** – вживається на позначення хвороб, спричинених стрептококом; найменування із зазначеним складником поширені й у ветеринарії (*стрептококи* (МедРосУкрС 126));
- **уро-** – перша частина складних слів зі значенням «який стосується до сечі, сечостатевих органів» (*уробілін* (МедРосУкрС 134)).

2.2.2 Словотвірна модель «прикметник + іменник»

За нашими підрахунками, прикметникова термінологія у словниках серії «Із словникової спадщини» становить близько двадцяти відсотків від усіх доданих галузевих термінів. Виникнення такої значної кількості ад'єктивів зумовлено активізацією можливостей мовної системи для передавання різноманітних ознак, якостей, властивостей у сфері термінотворення. Для прикметникової термінолексики найпродуктивнішим способом творення виявився морфологічний, зокрема композиція.

Проаналізована галузева лексика словників серії «Із словникової спадщини» демонструє, що досить поширеними в її реєстрі є також складні прикметники-терміни, основну групу яких становлять композити. Переважна

частина цих слів утворена поєднанням основоскладання й суфіксації. Слово-творення композитних прикметників-термінів зумовлене типом і семантикою базових синтагм та особливостями поєднання основ різних частин мови й певних афіксів.

За нашими даними, досить продуктивною є конструкція «**прикметник + іменник + суфікси -ов- (-ев-), -н-**», на основі якої утворено значну кількість спеціальних, технічних і біологічних термінів. Серед них зафіксовано найпоширеніші слова з першими частинами **велико-, високо-, широко-** тощо: *великоголовий* (МедРосУкрС 68) (з великою головою), *великомірне* (СТТ 36) (велика міра), *великовантажний* (ПСВТ 5) (великий вантаж), *великопромисловий* (СГірт 21) (велика промисловість), *великоперебіговий* (СГірт 36) (великий перебіг), *великобулькоста* (СГірт 62) (велика булька), *високовольтовий* (ПСВТ 13) (високий вольт), *високоградусний* (ПСВТ 13) (високий градус), *висококалорійний* (ПСВТ 13) (висока калорійність), *високостовбур(н)ий*, *високостовбуровий* (СТТ 103) (високий стовбур), *високоберезий* (СТТ 11) (високий берег), *високолісся* (СТТ 127) (високий ліс), високорідний (СТППША 5) (високий рід), *високовідсоткова* (СГірт 81) (високий відсоток), *високотискова* (СФТ 214) (високий тиск), *високозмінне* (СФТ 70) (висока зміна), високогірський (СГеолТ 8) (високі гори), *високорівневий* (СГеолТ 42) (високий рівень), *ширококоліїний* (ПСВТ 118, СТТ 94) (широка колія), *широкозмужний* (СТТ 94) (широка смуга), *широкогирлий* (СФТ 124) (з широким горлом), *широкошийй* (СФТ 186) (з широкою шиєю).

2.2.3 Словотвірна модель «прикметник + прикметник»

Аналіз термінологічної лексики Словників серії «Із словникової спадщини» засвідчує, що на основі моделі «прикметник + прикметник» утворено в основному складні ад'єктиви, що пишуться через дефіс (причому дуже часто зі скороченою першою основою). Серед них терміноодиниці,

найбільш поширені ті, що належать до фізики – *магнітоелектричний* (СФТ 216) (*магнітний і електричний*), *теплотехнічний* (СТППША 38) (*теплий і технічний*).

ВИСНОВКИ

Словоскладання відіграє важливу роль в українській мові та займає більшу частину словникового складу мови. Складні слова, зокрема композити, є одним із найпоширеніших та найпродуктивніших способів розширення термінологічного лексикону.

Дослідження мотиваційної бази та формального складу термінів композитів показало цілком сформовані в першій третині ХХ століття структурні особливості проаналізованих дериватів.

Композити, зафіксовані в реєстрі словників, утворюються здебільшого поєднанням іменникових основ.

Серед композитів, обидві частини яких є самостійними словами, можна виділити терміни з такими найпоширенішими препозитивними компонентами **тепло-, скло-, газо-, радіо-**.

Досить продуктивними під час творення нових іменників-термінів були такі скорочені компоненти: **теле-, психо-, електро-, аеро-, авто-, стерео-, псевдо-, мікро-, макро-, біо-**.

Продуктивним типом композиції термінів є складання основ зі зв'язаним опорним компонентом. У реєстрі словників серії «Із словникової спадщини» можна виокремити терміни з такими поширеними зв'язаними компонентами: **-скоп, -метр, -граф, бого-, вітро-**.

Найпродуктивнішими моделями словотвору виявились модель «іменник + іменник» (сімдесят відсотків). Найчастіше складні слова не потребували жодного з'єднувального елемента для поєднання безпосередніх компонентів. Прикметникова термінологія становить близько двадцяти відсотків від усіх доданих галузевих термінів.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- МедРосУкрС** Медичний російсько-український словник / упоряд. Кисільов В. Ф. Київ : Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. 172 с. (Секція медична Одеського наукового при Українській академії наук товариства; 1928).
- ПСВТ** Практичний словник виробничої термінології / упоряд. Шелудько І. М. Київ : Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. 122 с. (Відділ термінології та номенклатури Науково-дослідного інституту мовознавства Всеукраїнської академії наук; 1931).
- СГеолТ** Словник геологічної термінології / упоряд. Тутковський П. А. Київ : Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. 172 с. (Природничий відділ Інституту наукової мови Всеукраїнської академії наук; 1923).
- СГірТ** Словник гірничої термінології / упоряд. Василенко П.І., Шелудько І. М. Київ : Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. 160 с. (Відділ термінології та номенклатури Науково-дослідного інституту мовознавства Всеукраїнської академії наук; 1931).
- СМТ** Словник музичної термінології. Київ : Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. 112 с. (Інститут української наукової мови Всеукраїнської академії наук; 1930).
- СТППША** Словник термінів педагогіки, психології та шкільного адміністрування / упоряд. Горецький П. Й. Київ : Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. 112 с. (Ін-т української наукової мови Української академії наук; 1928).
- СТТ** Словник технічної термінології. Мірництво / упоряд. Трихвиль Ю., Зубков І. Київ : Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. 168 с. (Інститут української наукової мови Української академії наук; 1930).

- СФТ** Словник фізичної термінології / ред. Фаворський В. В. Київ : Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. 240 с. (Відділ термінології та номенклятури Науково-дослідного інституту мовознавства Всеукраїнської академії наук; 1932).
- СХТ** Словник хемичної термінології / упоряд. Курило О. Київ : Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. 122 с. (Ін-т наукової мови Всеукраїнської академії наук; 1928).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко В. І. Розвиток української навчальної термінологічно лексики у процесі розбудови національної системи освіти кінця ХІХ - поч. 1930 р.р. ХХ ст.: монографія. Умань: ПП Жовтий О.О., 2014. 162 с.
2. Азарова Л. Є. Структурна організація складних слів (концепція “золотої” пропорції) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01. Київ, 2002. 35 с.
3. Бархударов Л. С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории переводов. Москва : Международные отношения, 1975. 454 с.
4. Білецька О. В. Особливості синтаксичних відношень між компонентами іменникових трикомполітів у сучасній німецькій мові. О. В. Білецька. Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах. Донецьк: ДонНУ, 2014. Вип. 29. С. 67-75.
5. Білоус О. М. Порівняльна лексикологія (курс лекцій німецькою мовою): навчальний посібник: 2-ге доопрацьоване та доповнене. Кіровоград : Видавництво КДПУ імені Володимира Винниченка, 2013. 244 с.
6. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии. *Труды Московского ин-та истории, философии и литературы. Сборник статей по языковедению*. Москва, 1939. Т.5. С.3-54..
7. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови : академ. грам. укр. мови / за ред. І. Вихованця. Київ : Університетське видавництво “Пульсари”, 2004. 400 с.
8. Городенська К. Г. Структура складних іменників у контексті семантичного синтаксису. *Мовознавство*. 1988. № 3. С. 27-34.
9. Городенська К. Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи деструкція словотвірних норм? *Українська мова*. 2013. №2. С. 3-12.

10. Горпинич В. О. Будова слова і словотвір. Київ : Радянська школа, 1971. 166 с.

11. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова : Морфеміка. Словотвір. Морфологія : навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. закл. освіти. Київ : Вища школа, 1999. 207 с.

12. Дем'янюк А. А. Композити як об'єкт дослідження в українському мовознавстві. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика* : зб. наук. праць. Київ : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", Київ 2003. Вип. 8. С. 38-45.

13. Євтимович В. До всіх трудових шкіл міста: (перший концентр). Одеса : Окрметодком, 1929. 38 с.

14. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 224 с.

15. Земская Е. А. Активные процессы современного словопроизводства. Русский язык конца XX столетия (1985-1995). Москва : Школа Языка русской культуры, 1996. С. 90-141.

16. Клименко Н. Ф. Композит. *Українська мова : енциклопедія* / редкол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-е вид., зі змін. і доп. Київ : Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2004. С. 262-264.

17. Клименко Н. Ф. Основоскладання *Українська мова : енциклопедія* / редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-е вид., зі змін. і доп. Київ : Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана 2004. С. 447-448.

18. Клименко Н. Ф. Складне слово. *Українська мова : енциклопедія* / редкол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-е вид., зі змін. і доп. Київ : Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана 2004. С. 602.

19. Клименко Н. Ф. Словоскладання. *Українська мова : енциклопедія* / редкол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-е вид., зі змін. і доп. Київ : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана 2004. С. 616-617.

20. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови. Київ : [б. в.], 1998. 161 с.

21. Клименко Н. Ф. Юкстапозит. *Українська мова : енциклопедія* / редкол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-е вид., зі змін. і доп. Київ : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана 2004. С. 810.

22. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. Київ : Видавничий центр “Академія”, 2000. 368 с.

23. Кротевич Є.В., Родзевич Н.С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вид-во АН УРСР, 1957. 160 с.

24. Ліпич В. М., Правда Н. П. Нариси з історії українського словотворення (комполитно-суфіксальна деривація іменників). Бердянськ : ФОП Ткачук О.В., 2016. 220 с.

25. Магеррамова М. А. Семантико-синтаксична класифікація термінів-комполитів у німецькій мові. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2015. № 5. Том 1. С. 91-94.

26. Мислива-Бунько І. Я. Теоретичні аспекти вивчення складних слів в українській лінгвістиці. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : “Філологія”*. 2013. № 1048. Вип. 67. С. 7-14.

27. Огієнко І. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її. *Записки Українського наукового товариства в Києві*. Київ, 1908. С. 23-26.

28. Омельченко Л. Ф. Английская композита: Структура и семантика : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук: 10.02.04. Киев, 1989. 43 с.

29. Родзевич Н. С. Про будову складних слів у сучасній українській мові. *Українська мова в школі*. 1952. № 6. С. 10-19.

30. Словотвір сучасної української літературної мови : монографія / за ред. М. А. Жовтобрюха. Київ : Наукова думка, 1979. 405 с.

31. Weiss G., Wodak R. Introduction: Theory, Interdisciplinarity and Critical Discourse Analysis. *Critical discourse analysis: Theory and interdisciplinarity*. Eastbourne, 2002. № 1. P. 10-34.

32. Medeiros Caseli H., Ramisch C. Maria das Graças Volpe Nunes, and Aline Villavicencio. Alignment-based extraction of multiword expressions. *Language Resources & Evaluation Special Issue on Multiword Expressions (to appear)*, 2009. 105 s.

33. Frantzi K., Ananiadou S., Mima H. Automatic recognition of multi-word terms: the C-value/NC-value method. *International Journal on Digital Libraries*. 2000. Vol. 3(2). P. 115–130.

34. Justeson J., Katz S. Technical terminology: some linguistic properties and an algorithm for identification in text. *Natural Language Engineering*. 1995. Vol. 1. P. 9–27.

35. KoehnPh, Och F.J., Marcu D. Statistical phrase-based translation. *Proceedings of the 2003 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics on Human Language Technology (NAACL 2003)*. Edmonton, 2003. P. 48–54.

**Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ**

Я, _____, студент(ка) __ курсу денної (заочної) форми навчання філологічного факультету, спеціальності 035 “Філологія”, спеціалізації 035.01 “Українська мова та література”, освітньої програми “Українська мова та література”, адреса електронної пошти nadya.logvinenko2016@gmail.com, підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота магістра на тему “Особливості творення складних слів у термінологічних словниках першої третини ХХ століття” відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України “Про освіту”, зі змістом яких ознайомлена;

– заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

– згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата _____ Підпис _____
(студент) ініціали, прізвище

Дата _____ Підпис _____
(науковий керівник) ініціали,
прізвище